

УДК 316.7

Дитина і дитинство як соціальні конструкти: огляд сучасних теоретичних рефлексій

CHILD AND CHILDHOOD AS SOCIAL CONSTRUCTS: REVIEW OF MODERN THEORETICAL REFLECTIONS

ДРОБОТЕНКО Мар'яна – доктор філософських наук, доцент кафедри філософії, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, вул. Алчевських, 29, м. Харків, 61002, Україна

DROBOTENKO Mariana – Doctor of Philosophy, Associate Professor of the Department of Philosophy, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 29, Alchevskikh st., Kharkiv, 61002, Ukraine

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-8053-5595>

Анотація. У статті розглядаються проблеми дитини та дитинства у контексті парадигми «нової» соціології дитинства. Методологічні настанови «нової» соціології дитинства, які тяжіють до формування міждисциплінарних синтезів, визначають розгляд дитини та дитинства як соціальних конструктів. Легітимація уявлення про дитинство як соціальний конструкт, сприяло зростанню уваги до соціальних контекстів, у яких відбувається психологічний та соціальний розвиток дитини. Розгляд дітей як активних суб'єктів, творців власного світу, є спробою подолати дуалізм відмінностей між дорослими і дітьми. У світлі цієї методологічної настанови здійснюється прояснення соціальної феноменології дитинства та актуалізується звернення до досвіду дітей тут і зараз, а не з позиції дітей як дорослих у майбутньому. Це у свою чергу спонукає до відмови від уявлень про дитинство як універсальну, біологічну стадію життя. Концептуалізації дитини як суб'єкта відкриває перспективу, з одного боку, дослідження дитинства у модусах «бути» (є) та «стати» (становлення): у модусі «бути» дитина розуміється сама по собі, та виражає не об'єкт у світі, а певний досвід часу, який може мати кожен з нас; модус «стати» («становлення») ґрунтується на уявленні про недостатність і неповноцінність дитячого буття. Підкреслюється, що «нова» соціологія дитинства реалізує і подвійну герменевтику в осмисленні проблем соціальної дійсності загалом та процесів соціалізації зокрема. Остання розуміється у комунікативній площині, як пошук консенсусу між дорослими та дітьми, при цьому дитина інтерпретує і активно реагує на ставлення і дії дорослих. Це уможливило інтерпретувати феноменологію дитинства як періоду творення смислів та активної участі у світі. Акцентовується, що дискусійні питання щодо множинності й неповторності форм дитинства, ускладнюються суперечливими теоретичними дихотоміями: «дитина як суб'єкт» – «дитинство як константа соціальної структури», дитинство як соціальний конструкт – дитинство як природна (біологічна) данність. **Ключові слова:** дитинство, дитина, соціальний конструкт, соціалізація, нова соціологія дитинства, міждисциплінарні синтези.

Summary. The article examines the problems of a child and childhood in the context of the paradigm of the «new» sociology of childhood. The methodological guidelines of the «new» sociology of childhood, which tend to form interdisciplinary syntheses, determine the review of a child and childhood as social constructs. The legitimization of the idea of childhood as a social construct contributed to the growing attention to the social contexts in which a child's psychological and social development takes place. Considering children as active subjects, creators of their world is an attempt to overcome the dualism of differences between adults and children. In the context of this methodological guideline, the social phenomenology of childhood is clarified, and the appeal to children's experience here and now is actualized and not from the position of children as adults in the future. This, in turn, prompts the rejection of ideas about childhood as a universal, biological stage of life. Conceptualization of a child as a subject, on the one hand, opens a perspective to study childhood in the modes of «being»

(to be) and «becoming» (to become): in the mode of «being» a child is understood as separate, not treated as an object in the world, but a certain experience of time that each of us can have; the mode of «becoming» (to become) is based on the idea of the inadequacy and inferiority of children's existence. It is emphasized that the «new» sociology of childhood implements a double hermeneutic in understanding the problems of social reality in general and socialization processes in particular. The latter is understood in the communicative area as a search for consensus between adults and children, while a child interprets and actively reacts to the attitudes and actions of adults. This makes it possible to interpret the phenomenology of childhood as a period of meaning-making and active participation in the world. It is emphasized that the debatable issues regarding the multiplicity and uniqueness of forms of childhood are complicated by contradictory theoretical dichotomies: «a child as a subject» – «childhood as a constant of the social structure», childhood as a social construct – childhood as a natural (biological) given.

Key words: *childhood, child, social construct, socialization, new sociology of childhood, interdisciplinary syntheses.*

Вступ. Дослідження дитини та дитинства є поліаспектним, і в сучасному науковому дискурсі здійснюється через міждисциплінарні синтети, охоплюючи такі науки як, педагогіка, психологія, соціологія, антропологія, політологія, правознавство тощо. Відмінні методологічні підходи задають власні концептуальні межі до розуміння сутності дитини та дитинства. Звернення до проблеми дитинства у філософських та соціологічних науках нині тяжіє до розуміння дитини та дитинства як цілісного культурно-антропологічного феномену. Водночас соціологія дитинства як нова галузь соціологічних досліджень, акцентує проблему соціального конструювання дитинства, яке визначає місце дитини у соціумі та регламентує стосунки дітей та дорослих.

Аналіз останніх досліджень. Поняття дитини та дитинства є не лише історично обумовленими, але також культурно та філософсько проблематичними. Заразом історичний розвиток філософії засвідчує, що систематичні розмірковування над проблемами дитинства та дитини були до недавнього часу, радше винятком (наприклад, Ж. Руссо, Дж. Локк). Ця тематика презентувалася, так би мовити, у «нефілософській манері», адже знаходилася на периферії філософського мислення у силу своєї «очевидності» та «тривіальності».

Лише з початком ХХ століття осмислення сутності дитинства посіла чільне місце у філософському дискурсі. Розгляд категорій «дитинство» та «дитина» як соціальний конструкт започаткована у праці Ф. Арієса «Століття дитинства» [5], у якій він стверджує, що дитинство є соціально-культурним та історичним винаходом. Продовжуючи, започатковане Ф. Арієсом, дослідження історичного виміру дитинства Освел наголошує, що «діти – це щось більше, ніж «тілесні» емпіричні суб'єкти «тут» і «зараз» – що вони не просто біологічні «даності», як об'єкти науки, а соціокультурні конструкції з історичними особливостями [11, с. 9].

У площині політичної філософії намагається осмислити проблему дитинства як соціального конструкту Арчард. Його доробок містить плідні інтуїції та методологічні перестроги. Зокрема, філософ застерігає щодо спрощення у сприйнятті дитинства як «звичайної» соціальної конструкції, концепції, яку можна деконструювати та реконструювати в різних культурах та історичних періодах; по-друге, – пропонує розмежовувати в дослідженнях поняття конструкт та концепція дитинства/дитини [3, с. 27–31]; по-третє, – стверджує, що поняття дитинства обов'язково пов'язане з поняттям дорослості, де дитинство вважається відсутністю дорослості. Це також обов'язково пов'язане з віком – «діти – це молоді люди» [3, с. 29]; по-четверте, – «соціальні, політичні, географічні чинники» спричинили конструювання «незрілості», тобто «фізичної природи дитини відносно дорослих» [3, с. 26], тому, хоча всі суспільства мають концепцію дитинства, їхні концепції відрізняються – у питаннях щодо тривалості дитинства,

природи відмінностей між дорослими та дітьми, етичних та аксіологічних смислів, якими дорослі наділяють дитинство.

Мета статті – окреслити та критично оцінити конструкти «дитина» та «дитинство» у світлі методологічних настанов Нової соціології дитинства.

Виклад основного матеріалу. Легітимація уявлення про дитинство як соціальний конструкт, сприяло зростанню уваги до соціальних контекстів, у яких відбувається психологічний та соціальний розвиток дитини. Зокрема, переосмислення структури сучасних суспільств навколо легітимних відмінностей між дорослим і дитиною.

Ранні теоретичні побудови, які ґрунтувалися на методологічних настановах психології розвитку та загальної соціології, виначали дитину, як недовершену, незрілу, ірраціональну, некомпетентну, асоціальну істоту; та протиставляли дорослому, який характеризувався як зрілий, раціональний, компетентний, соціальний, окультурений.

Так, «нова» соціологія дитинства намагається подолати дуалізм відмінностей між дорослими і дітьми. Зокрема, пропонуючи розглядати дитинство як постійну структурну особливість сучасних західних суспільств, а по-друге – розглянути дітей як активних суб'єктів, що діють у цій ширшій структурі.

«Нова» соціологія дитинства» утвердилася, особливо в англomовному світі, як домінуюча теоретична настанова, що лежить в основі соціологічного розуміння дітей та дитинства. У своїх вихідних положеннях вона опиралася на ідеї інтеракціонізму та феноменології та припущенні про ключову роль дітей у створенні і розвитку власної соціальної ідентичності.

Вихідні постулати «нової» соціології дитинства узагальнюються її авторами в наступних тезах:

1. Дитинство розуміється як соціальна конструкція. Остання забезпечує інтерпретаційну рамку для контекстуалізації ранніх років людського життя. Дитинство, на відміну від біологічної незрілості, не є ні природною, ні універсальною рисою людських груп, а постає як специфічний структурний і культурний компонент багатьох суспільств.

2. Дитинство є змінною соціального аналізу. Воно ніколи не може бути повністю відокремлена від інших змінних, таких як клас, стать або етнічна приналежність. Порівняльний і крос-культурний аналіз виявляє різноманітність дитинства, а не єдине і універсальне явище.

3. Соціальні відносини і культура дітей заслуговують на вивчення самі по собі, незалежно від перспективи і проблем дорослих.

4. Діти є, і повинні розглядатися як активні суб'єкти у побудові та визначенні свого власного соціального життя, життя тих, хто їх оточує, та суспільств, у яких вони живуть. Діти – це не просто пасивні суб'єкти соціальних структур і процесів.

5. Етнографія є особливо корисною методикою для вивчення дитинства. Це дозволяє дітям мати більш прямий голос і участь у виробництві соціологічних даних, ніж це зазвичай можливо за допомогою експериментального або опитувального стилів дослідження.

6. Дитинство – явище, по відношенню до якого гостро присутня подвійна герменевтика соціальних наук. вивчення дитинства передбачає реконструкцію дитинства у суспільстві» [12, с. 7–8]».

Ці методологічні настанови уможливають, по-перше, поставити під сумнів уявлення про дитинство як універсальну, біологічну стадію життя; по-друге, що дитинство може бути сформоване та сконструйоване історичними, культурними та соціальними факторами (йдеться про такі повсякденні структури, як сім'я, освіта, робота, ігри тощо, які можуть відрізнятися у різних контекстах); по-третє, більш коректно говорити про дитинство у множині, про можливість різних способів бути дитиною та різних видів дитинства.

«Нова соціологія дитинства» не є однорідним напрямом і постає, радше, як окремі теоретичні розвідки різних соціальних конструктів дитинства: «дитинство як підготовка до світу дорослого життя», «дитина як суб'єкт».

Але її різні версії об'єднує переконання, що дитинство є ніщо інше, аніж інтерпретації дорослими світу дітей, реальність якого конструюється на основі досвіду взаємодії між дорослими й дітьми. Це конструювання визначається культурою суспільства. Головна увага тут приділяється осмисленню дитинства як соціального феномену, формуванню інституалізованих практик дитинства.

Водночас Нова соціологія дитинства, насамперед, наголошує на двоїстості соціології дитинства, яка проявляється, зокрема у протиставленні теоретичних побудов у декількох аспектах: по-перше, з одного боку діти розуміються як суб'єкти, з іншого, – дитинство як соціальна структура; по-друге, дитинство як соціальна конструкція та дитинство як природне (біологічне), по-третє, дитина як суб'єкт та дитинство як становлення.

Апеляція до указаної двоїстості є втіленням більш широкого кола дискусійних питань щодо множинності й неповторності форм дитинства.

Піднесення дитини до статусу активного суб'єкта є ключовим до «нової» соціології дитинства. «Нова» соціологія дитинства намагається розкрити досвід дитинства, дітей тут і зараз, а не з точки зору майбутніх дорослих, якими вони стануть та надати дітям «концептуальної автономії».

Конструкт «дитина як суб'єкт». Дитина разом з дорослим розуміються як співконструктори реальності. У цій моделі діти розглядаються як активні учасники; зі здатністю осмислювати свої суспільства та впливати на них. Як свідомі, мислячі особистості, вони мають здатність формувати свій світ різними способами, розмірковуючи про свою ситуацію і вибір, доступний їм у будь-який момент часу. Будучи співконструкторами, дорослі можуть вирішувати спілкуватися з дитиною як з рівною, чи ні.

Конструкт «діти як суб'єкти» зображує дітей як множину навіть у соціальній структурі; є більш різноманітними та локалізованими за своєю природою через взаємодію між людьми, на відміну від уявлень про дитинство як універсальне культурне явище. Дитина розуміється як здібний і компетентний суспільний суб'єкт, який привласнює та відтворює аспекти своєї культури через взаємодію з іншими: однолітками й дорослими. Останні постають як носії специфічного досвіду, рефлексію над яким вони здатні реалізувати у комунікації з дітьми. За такого підходу соціалізація розуміється в комунікативній площині, як пошук консенсусу між дорослими та дітьми, при цьому дитина інтерпретує й активно, а не пасивно, реагує на ставлення і дії дорослих. Тому час дитинства інтерпретується як особливий етап у розвитку людини – період творення смислів та активної участі у світі. Праут і Джеймс [12, с. 9] також нагадують нам, що «дитинство – це явище, у відношенні до якого присутня подвійна герменевтика соціальних наук ..., що, тобто проголошувати нову парадигму соціології дитинства, означає займатися і реагувати на процес реконструкції дитинства в суспільстві». Тобто, соціологи не є нейтральними, неупередженими спостерігачами суспільства, а є продуктами свого власного середовища, через теоретизування вони також сприяють відтворенню категорій, які збиралися деконструювати.

Між дітьми й дорослими є спільна відповідальність. Стосунки між ними вибудовуються через критичне усвідомлення влади й відповідальності кожного. Дитина наділяється можливостями через стосунки з дорослим, який позичає свою владу, силу та ресурси дитині, а не нав'язує їх.

З цієї точки зору життєво важливо зрозуміти, як дитинство соціально формується, тобто: які соціальні відносини існують не лише навколо дитинства, але й навколо батьківства, освіти

та сфери праці. Наприклад, батьки дітей із потребами є спільнотою, для яких через освітні практики формуються соціальні реалії як для батьків, так і дітей, позначені боротьбою проти дискримінації та боротьбою за гідність.

Праут пропонує, щоб будь-яка нова інтерпретація нових соціальних досліджень дитинства характеризувалася п'ятьма різними категоріями: міждисциплінарність, симетрія, мережі та посередництво, мобільність і реляційність [12].

Природу конструктору «дитини-субекта» можна розглядати й у модусах «бути» та «стати». У модусі «бути» «дитина розуміється сама по собі, а не оцінюється крізь призму значущих для дорослих критеріїв інтелектуального, емоційного, психо-фізичного розвитку. Дитина постає як активний учасник і творець соціальних відносин. На противагу цьому модус «стати» («становлення») ґрунтується на уявленні про недостатність і неповноцінність дитячого буття. Дитина зобов'язується набути певних компетентностей, без яких вона не може стати активним самостійним учасником світу дорослих.

Проте не всі вчені вважають цю позицію настільки проблематичною, стверджуючи, що аргумент «бути/стати» мав сенс у модерністському погляді на соціологію, однак ця різниця стає дедалі розмитішою в нашому постмодерністському світі. Означені модуси в однаковій мірі стосуються і життя дорослих, як і дітей [10].

Філософ дитинства В. Кохан [6], посилаючись на давньогрецьких філософів Платона й Аристотеля, стверджує, що кожна концепція дитинства передбачає певну концепцію часу та концепцію дитинства як етапу людського життя. Ця концепція передбачає хронос, хронологічний час: послідовний лінійний час між народженням і смертю з «до» і «після» [6, с. 56]. Проте, коли йдеться про дитину, В. Кохан звертається до Геракліта, який представив інше відношення між дитиною та часом за допомогою поняття аіон: «Час [аіон] (ε) дитина, що дитиниться (грається); його сфера – це сфера дитини» [6, с. 57]. І далі: час робить те, що робить дитина (ραίζον: грає), а в часі, як аіон, керує дитинство (basilei — силове слово, що означає «царство»). Таким чином, цей фрагмент можна прочитати як показ того, що час – час життя – це не лише питання пронумерованого руху (хроноса). Існує інший вимір живого часу, більш схожий на дитячу форму буття (аіон), нунумеровану. По відношенню до такого часу дитина сильніша за будь-яку іншу істоту. В аіонному житті дитинство не існує статично на одній стадії життя – першій – а скоріше проходить через неї, потужно, як інтенсивність або тривалість» Кохан [6, с. 57]. Назавершення дослідник підсумовує свої розвідки висновком: «Дитинство тут можна розуміти не лише як період життя, але як особливу силу, силу чи інтенсивність яка живе якісним життям у будь-який даний хронологічний час» [6, с. 57]. Кохан уточнює, що справа не в тому, що даний суб'єкт стає дитиною або перетворюється на дитину, і навіть не є дитиною, але становлення дитиною втікає від системи, втікає від історії: «революційний простір трансформації» [6, с. 57]. Іншими словами, поняття «дитина» виражає не об'єкт у світі, а певний досвід часу, який може мати кожен з нас.

Висновки. Дитинство має власний соціальний статус. Відмова від бінарної структури «дитина-дорослий» ставить під сумнів уявлення про дитинство як універсальну, біологічну стадію життя, підкреслюючи, що біологія може розгортатися по-різному в різних контекстах та різні періоди часу. Дитинство формується та конструюються історичними, культурними та соціальними факторами, зокрема повсякденними структурами – сім'єю, освітою, роботою, грою тощо. Водночас кожна культура характеризується множинністю дитинства, що призводить до відмінностей у переживаннях окремих дітей.

Список використаних джерел

1. Загарницька І. Феномен дитинства: філософсько-соціологічний аналіз. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. 36 с.
2. Кочубей Т. Філософія дитинства: соціально-педагогічний аспект: навч. посіб. Умань: ФОП Жовтий О. О., 2014. 185 с.
3. Archard D. *Children: Rights and childhood* (2nd ed.). New York: Routledge. 2004.
4. Archard D., Macleod C. M. (Ed.). *The moral and political status of children*. New York: Oxford University Press. 2002.
5. Aries P. *Centuries of childhood: A social history of family life* (R. Baldick, Trans.). New York: Knopf. 1962.
6. Kohan W. O. What can philosophy and children offer each other? *Thinking, American Journal of Philosophy for Children*, 1998. № 14 (4). P. 2–8.
7. Kohan W. O. Education, philosophy and childhood: The need to think an encounter. *Thinking, American Journal of Philosophy for Children*. 2002. № 16 (1). P. 4–11.
8. Kohan W. O. *Childhood, education and philosophy: New ideas for an old relationship*. New York: Routledge. 2015.
9. Kohan W. O. Childhood, philosophy and the polis: Exclusion and resistance. In D. Kennedy & B. Bahler (Eds.), *Philosophy of childhood: Exploring the boundaries*. Lanham, MD: Lexington Books, 2017. P. 17–31.
10. Lee N. Motzkau J. Navigating the Bio-politics of Childhood. *Childhood*, 2011. № 18. pp. 1, 7–19.
11. Oswell D. *The agency of children: From family to global human rights*. U.K.: Cambridge University Press, 2013.
12. Prout A. James A. A New Paradigm for the Sociology of Childhood? Provenance, Promise and Problems. in James, A. and Prout, A. (eds) *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*. London: Falmer Press. 1997.

References

1. Zaharnytska I. (2011). *Fenomen dytynstva: filozofsko-sotsiologichnyi analiz* [The phenomenon of childhood: a philosophical and sociological analysis]. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova [in Ukrainian].
2. Kochubei T. (2014). *Filosofii dytynstva: sotsialno-pedahohichnyi aspekt: navch. posib* [Philosophy of childhood: socio-pedagogical aspect: education. manual.]. Uman: FOP Zhovtyi O. O. The phenomenon of childhood: a philosophical and sociological analysis [in Ukrainian].
3. Archard D. (2004). *Children: Rights and childhood* (2nd ed.). New York: Routledge.
4. Archard D., Macleod C. M. (Ed.). (2002). *The moral and political status of children*. New York: Oxford University Press.
5. Aries P. (1962). *Centuries of childhood: A social history of family life* (R. Baldick, Trans.). New York: Knopf.
6. Kohan W. (1998). O. What can philosophy and children offer each other? *Thinking, American Journal of Philosophy for Children*, № 14 (4). P. 2–8.
7. Kohan W. O. (2002). Education, philosophy and childhood: The need to think an encounter. *Thinking, American Journal of Philosophy for Children*, № 16 (1). P. 4–11.
8. Kohan W. O. (2015). *Childhood, education and philosophy: New ideas for an old relationship*. New York: Routledge.
9. Kohan W. O. (2017). Childhood, philosophy and the polis: Exclusion and resistance. In D. Kennedy & B. Bahler (Eds.), *Philosophy of childhood: Exploring the boundaries*. Lanham, MD: Lexington Books, P. 17–31.
10. Lee N. (2011). Motzkau J. Navigating the Bio-politics of Childhood. *Childhood*, № 18. pp. 1, 7–19.
11. Oswell D. (2013). *The agency of children: From family to global human rights*. U.K.: Cambridge University Press.
12. Prout A. (1997). James A. A New Paradigm for the Sociology of Childhood? Provenance, Promise and Problems. in James, A. and Prout, A. (eds) *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*. London: Falmer Press.